

Pravá retroaktivita v období tranzitu

JUDr. Kateřina Šimáčková, PhD.

Pro řádné fungování materiálního právního státu, garantovaného čl. 1 Ústavy ČR, je zásadní zajistit ochranu oprávněné důvěry ve stálost právního řádu, neboť „ústavní princip právního státu předpokládá, že se stát vůči občanům chová v souladu s povinnostmi, které sám sobě stanovil, přičemž občan na základě principu právní jistoty má právo spolehnout se na věrohodnost státu při plnění jeho závazků.“¹ Nepřípustnost zpětné účinnosti bývá v zdůvodňována požadavkem právní jistoty fyzických a právnických osob a ochranou jejich legitimního očekávání.²

Ústavní soud ČR judikoval ve svém rozhodnutí Pl. ÚS 21/96: „U retroaktivity pravé platí zásada obecné nepřipustnosti, ze které existují striktně omezené výjimky přípustnosti, u retroaktivity nepravé platí naopak zásada obecné přípustnosti, ze které existují výjimky její nepřipustnosti. Pravou retroaktivitu lze ospravedlnit nanejvýše tam, kde právní povinnost pro minulost stanovená již dříve alespoň jako mravní povinnost byla pocíťována. ... Obdobný názor potvrzuje i současná právní teorie: „Obecně platí, že od zásady zákazu retroaktivity se lze odchýlit zcela výjimečně, a to výslovným pozitivním ustanovením. Jak je patrné z historie, důvodem k takovým postupům byla situace, kdy by se právní jistota dostala do příkrého rozporu s jistotou sociální a s právním vědomím, jak tomu bylo v ČSR v případě retribučních dekretů. Zpětnou působnost zákona na občanskoprávní poměry by bylo možno odůvodnit též veřejným pořádkem (ordre public), především jestliže by byly dotčeny předpisy absolutně kogentní, jež byly vydány v důsledku určité mezní situace přerodu hodnot ve společnosti.“³ Nepřípustnost zpětné účinnosti právních norem pro oblast trestního práva je výslovně upravena v čl. 40 odst. 6 Listiny základních práv a svobod⁴ (dále jen Listina), dle níž se „trestnost činu posuzuje a trest se ukládá podle zákona účinného v době, kdy byl čin spáchán“, a čl. 7 odst. 1 evropské Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod⁵ (dále jen Evropská úmluva), který stanoví, že „nikdo nesmí být odsouzen za jednání nebo

¹ I. ÚS 535/2000, publikováno ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu ČR, Svazek č.24, Nález .193 s.449

² Schwarze J., Droit administratif européen, s. 920 an.; Moderne F., Table ronde: Le principe de non rétroactivité des lois, rapport de synthèse, AIJC 1990, s. 442; Waelbroeck D., Le principe de la non-rétroactivité en droit communautaire à la lumière des arrêts « isoglucose », RTDE 1983, s. 363, převzato z Petrlík, D.: Retroaktivita právních předpisů v komunitárním právu, Linde Praha, 2006, s. 15

³ Pl ÚS 21/96, publikováno ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu ČR, Svazek č. 7, Nález č. 13, str. 87, a ve Sbírce zákonů pod č. 63/97 Sb.

⁴ č. 2/1993 Sb.

⁵ vyhláška Ministerstva zahraničních věcí ČSFR č. 209/1992 Sb.

opomenutí, které v době, kdy bylo spácháno, nebylo podle vnitrostátního nebo mezinárodního práva trestným činem“. Působení zákazu retroaktivity (případně principu neretroaktivity) pro další odvětví práva se dovozuje z čl. 1 Ústavy ČR, tedy principu materiálního právního státu, zásady právní jistoty a ochrany důvěry občana v právo.

Pravá retroaktivita v oblasti trestního práva je obecně nepřijatelná, přesto však bývá v extrémním případě připuštěna (nejčastěji je to činěno na příkladu norimberského procesu s nacistickými válečnými zločinci).⁶ Gustav Radbruch ve stati *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*⁷ vysvětluje přípustnost pravé retroaktivity takto: „Konflikt mezi spravedlností a právní jistotou patrně lze řešit jen tak, že pozitivní právo, zajišťované předpisy a mocí, má přednosti i tehdy, pokud je obsahově nespravedlivé a neúčelné, vyjma toho, jestliže rozpor mezi pozitivním zákonem a spravedlností dosáhne tak nesnesitelné míry, že zákon musí jako nenáležitě právo spravedlnosti ustoupit.“⁸ Ústavní soud ČR pravou retroaktivitu připouští tehdy, jestliže „právní subjekt s retroaktivní regulací musí, resp. musel počítat“ a dodává, že „příkladem takovéto situace je působení právní normy stojící v příkrém rozporu se zásadními, obecně uznávanými principy humanity a morálky“.⁹

Evropská úmluva ve svém ustanovení čl. 7 odst. 2 předpokládá stejně jako právní teorie¹⁰, že v určitých situacích je možno připustit i retroaktivní trestní postih, obecný zákaz retroaktivity trestněprávních předpisů nebrání souzení a potrestání osoby za jednání nebo opomenutí, které v době, kdy bylo spácháno, bylo trestné podle obecných právních zásad uznávaných civilizovanými národy.¹¹ V době svého vzniku Evropská úmluva tímto ustanovením

---

⁶ Knapp, V: *Teorie práva*, C.H. Beck, Praha, 1995, s. 211

⁷ Radbruch, G.: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht* (1946), BWV Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin, 2002, ISBN 978-3-8305-0453-5

⁸ Překlad převzat od Holländera, P. z

http://web.changenet.sk/aa/files/ce67f5b29cdc3696b02db41da86e4821/pdf/pilk/pilk2000_a_2001_vyslo_2003sk.pdf

⁹ Ústavní soud 4. února 1997, sp. zn. Pl. ÚS 21/96, Sbíрка nálezů a usnesení, sv. 7, s. 87, resp. 63/1997 Sb.; Ústavní soud 12. března 2002, sp. zn. Pl. ÚS 33/01, Sbíрка nálezů a usnesení, sv. 25, č. 28, resp. 145/2002 Sb.

¹⁰ Viz výše Radbruch, Knapp, případně i myšlenky Jiřího Přibáně v článku *Ústavnost a retroaktivita ve střední Evropě: teoreticko-historická reflexe*, *Trestní právo* 12/2002, ročník VII., ISSN 1211-2860, s. 2 an, či v článku *Ústavnost a retroaktivita ve střední Evropě*, dostupné ve sborníku Veselý, L. (ed.), *Zkušenosti české transformace*, s. 15 a n, http://www.belcentrum.org/download/Zkusenosti_ceske_transformace.pdf

¹¹ Odraz tohoto ustanovení v našem právním řádu byl diskutován jak optikou obětí komunistické represe, tak i normalizačními trestněprávními specialisty, viz např. Procházka, A.: *Quo vadis ...?*, *Právní rozhledy* č. 5/1996, s. 212, Kratochvíl, V. *Listina základních práv a svobod ve vztahu k Evropské úmluvě z pohledu retroaktivity trestního zákona in malam partem*, *Kriminalistika* č. 1/1994, s. 34, Steiner, M.: *K otázce promlčení trestných činů, které komunistický režim nestíhal*, *Bulletin advokacie* č. 10/2000, s. 40, Púry, F., Šámal, P.: *Ještě k problematice promlčení trestnosti činů ve vztahu k zákazu retroaktivity nepříznivějšího zákona v neprospěch pachatele*, *Právní rozhledy*, č. 11/1996

zamýšlela zejména problematiku trestání vlečných zločinců druhé světové války a srovnatelné výjimečné situace.¹²

Problematika souzení a trestání osob za jednání, které sice nebylo dle trestněprávních předpisů v době spáchání trestné, ale které bylo trestné podle obecných právních zásad uznávaných civilizovanými národy začíná být aktuální po pádu komunistických režimů ve střední a východní Evropě. Jednotlivé státy bývalého komunistického bloku se s problematikou vyrovnání s minulostí vypořádaly různě, dochází v různé míře k vyrovnání s nespravedlností a křivdami u obětí, a to jak na poli majetkoprávním (restituce vyvlastněného majetku), tak i trestněprávním (rehabilitace nespravedlivě potrestaných). Ještě komplikovanější situace pak nastupuje v oblasti potrestání osob, které byly odpovědné za zločiny komunismu.

Nové demokratické režimy se dostávají do určité pasti paradoxu: na jedné straně to byla snaha dodržet nově nastolené principy právního státu (jehož součástí je zákaz retroaktivity trestních předpisů), které většinu komunistických zločinů potrestat neumožní, a na druhé straně naplnit veřejné očekávání spravedlivého potrestání viníků. K tomu se přidružuje problém, že soudci a státní zástupci po nástupu demokratického režimu by sami mohli být novým pohledem považováni spíše za součást komunistického represivního aparátu než za vykonavatele spravedlnosti, proto k potrestání představitelů komunistického režimu přistupovali liknavě. S výjimkou Německa ani nedošlo k důslednému potrestání viníků vinných jednoznačně i dle ve své době platných zákonů.¹³ K odpovědnosti vedoucích představitelů komunistického režimu za skutky páchané v rozporu s hodnotami spravedlnosti se Evropský soud pro lidská práva vyjádřil v případě *Streletz, Kessler a Krenz proti Německu* a *K.-H. W. proti Německu* svým rozhodnutím ze dne 22.3.2001.¹⁴

„V posttotalitní situaci může přísný zákaz retroaktivity v trestním právu paradoxně prodloužit dopad a účinky politického teroru a násilí v nových politických a právních podmínkách. Nejdůležitější problém, který musí každá nová demokratická vláda a ústavodárce vyřešit, je

---

12 Viz Evropské komise pro lidská práva, D 29420/95, *Touvier v. Francie*, Décisions et Rapports, 88-A, s. 148, 161.

13 Viz zajímavý vývoj judikatury ve věci „střelců u berlínské zdi Spolkový ústavní soud 3. listopadu 1992, NJW 1993, s. 141, 148.

¹⁴ Dostupné z <http://www.echr.coe.int/Eng/Press/2001/Mar/Krenzetaljudepress.htm> nebo <http://www.hrr-strafrecht.de/hrr/5/92/5-418-92.php>

potom rozsah politické diskontinuity a budoucích účinků retroaktivních trestních zákonů a spravedlnosti. Hlavním účinkem každého retroaktivního zákonodárství v demokratické společnosti potom musí být posílení politické důvěry, integrity a stability nového právního a ústavního režimu.¹⁵ Podle Lon L. Fullera dodržení principů právní kontinuity, podpořené zákazem retroaktivity, jsou v době přechodu k demokratickému systému škodlivé, protože legitimizují minulý právní systém a mohou dokonce vést ke spontánním aktům politické msty a násilí.¹⁶ Když se Fuller zabýval otázkou odporného udavače, netušil, že v postkomunistické České republice budou udavači skandalizováni, přičemž policisté, kteří je k udávání donutili, budou ctěni a zaměstnáváni jako dobří odborníci.¹⁷

Jiří Přibáň se domnívá, že i Československo, resp. Česká republika použila v době tranzitu nástroje přímé retroaktivity, a to prodloužením promlčecích lhůt některých trestných činů a zavedením podmínky lustrací pro výkon některých veřejných funkcí.¹⁸ Proti Přibáňovu názoru, že české lustrační zákonodárství počítá s přímou správní sankcí retroaktivně aplikovanou na činnost jedinců v období komunistického režimu lze postavit argument, že se v tomto případě nejedná o retroaktivní sankci, ale o legitimní a prospektivní stanovení podmínky výkonu veřejné funkce, srovnatelné s požadavkem „čistého trestního rejstříku“ pro výkon řady funkcí, povolání a podnikatelské činnosti. Takovýto požadavek přece není vnímán jako další sankce za spáchané činy, ale jako jedna z odůvodnitelných podmínek budoucího výkonu činnosti. Rovněž prodloužení promlčecích lhůt je pouze řešením situace, že promlčecí lhůty u některých osob a činů v době komunistického režimu nemohly běžet: „Nezbytnou součástí pojmu promlčení trestněprávního stíhání je vůle, snaha a ochota státu trestný čin stíhat. Bez tohoto předpokladu nemůže být naplněn ani obsah pojmu promlčení, ani smysl tohoto právního institutu. Teprve dlouhodobé vzájemné působení pachatele, že může být potrestán, zakládá smysl promlčení. Pokud stát určité trestné činy a určité pachatele stíhat nechce, je promlčení zbytečné: v těchto případech běh promlčení lhůty ve skutečnosti neexistuje a promlčení samo o sobě je fiktivní.“¹⁹

---

¹⁵ Přibáň, J.: Ústavnost a retroaktivita ve střední Evropě: teoreticko-historická reflexe, *Trestní právo* 12/2002, ročník VII., ISSN 1211-2860, s. 4

¹⁶ Fuller, L.L.: *Morálka a právo*, Praha, Oikoymenh, 1998,

¹⁷ Viz např. kauza Pavla Příbyla, <http://www.respekt.cz/diskuse.php?fIDDISKUSE=151>

¹⁸ Viz citované články Ústavnost a retroaktivita ve střední Evropě: teoreticko-historická reflexe, *Trestní právo* 12/2002, ročník VII., ISSN 1211-2860, s. 2 an, a Ústavnost a retroaktivita ve střední Evropě, dostupné ve sborníku Veselý, L. (ed.), *Zkušenosti české transformace*, s. 15 a n, http://www.belcentrum.org/download/Zkusenosti_ceske_transformace.pdf

¹⁹ Rozhodnutí Ústavního soudu ČR sp. zn. Pl ÚS 19/93, publikováno ve Sbírce zákonů pod č. 14/94 Sb.